

**O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI JOQARI HA'M
ORTA BILIMLENDIRIW MINISTIRLIGI**

Berdaq atindag'i Qaraqalpaq ma'mleketlik universiteti

Qaraqalpaq filologiyasi fakulteti

Qaraqalpaq til bilimi kafedrası

Uluwma til bilimi pa'ninen

Referat

Tema: A`yyemgi da`wir lingvistikas?

Orinlag'an: Turs̡nbaev A.

Qabʻllag`an: Dosjanova G.

No'kis 2014

Jobas?:

Kirisiw.

1. A`YYEMGI QITAY LINGVISTIKASI
2. A`YYEMGI INDIYA LINGVISTIKASI.
3. A`YYEMGI GREK LINGVISTIKASI.

Juwmaqlaw

Paydalanilg'an a'debiyatlar dizimi.

KIRISIW

«Ulʔwma til bilimi» eki ma`nini an`latadʔ. lingvistikanʔn` teoriyalʔq tarawʔ, oqʔw pa`ni. Ulʔwma til bilimi lingvistikanʔn` teoriyalʔq tarawʔ retinde XIX a`sirden baslap qa`liplesti. Jeke tiller haqqʔndag`ʔ ilim a`yyemde-aq qa`liplesken menen, olar bir-biri menen baylanʔssʔ edi. Tillerdin` o`z-ara jaqʔn tuwʔsqanlʔg`ʔ, seslik tildin` ulʔwma adamzatlʔq qubʔʔs ekenligi, olar ortasʔnda ulʔwmalʔq ha`m spetsifikalʔq nʔzamlʔqlardʔn` bolatug`ʔnlʔg`ʔ onsha itibarg`a alʔnbay kelgen edi.

Seslik tildin` ulʔwmalʔq ta`repleri, universal lingvistikalʔq qubʔʔslar ko`p g`ana tillerdi salʔstʔʔp izertlew na`tiyjesinde belgili boldʔ bul adamzat tilindegi ulʔwmalʔq nʔzamlardʔ, universal qubʔʔslardʔ izertleytug`ʔn, sol tiykarda ulʔwmalʔq til bilimin payda etti.

Ulʔwma til bilimi-lingvistikanʔn` ulʔwma tillik teoriyasʔ. Ol pu`tkil lingvistikanʔn` bag`darʔn belgilewshi kompas ilim. Bur kurs soyuzlʔq masshtab o`z aldʔna kurs retinde 1963-jʔldan baslap engizildi. Bul pa`nnin` maqseti studentlerdi teoriyalʔq lingvistikanʔn` en` negizgi ma`selelerinen xabardar etiw. Olarg`a til tuwralʔ ilimnin` o`tken tariyxʔnan, ha`zirgi jag`dayʔnan, rawajlanʔw bag`darʔnan, ilimnin` aldʔnda turg`an baslʔ problemalardan sistemalʔ bilim beriw. Bul kurs 4 bo`limge bo`linip oqʔʔladʔ. lingvistika tariyxʔ, tildin` teoriyasʔ, lingvistikalʔq metodlar, til biliminin` basqa ilimler menen qarʔm-qatnasʔ.

Lingvistikanʔn` obekti adamlardʔn` seslik tili. Seslik til og`ada quramalʔ qubʔʔs. Sonlʔqtan onʔ tek bir g`ana usʔ menen tek bir g`ana bag`ʔtta izertlep tanʔp biliw mu`mkin emes. Bul jag`day til biliminin` tu`rli bo`lshekke bo`liniwin talap etedi ha`m ha`r qʔylʔbag`dardʔ izertlewdi za`ru`r etedi.

Lingvistika til bilimin ekige-jeke tiller tuwralʔ ilimge ha`m ulʔwma tiller tuwralʔ ilimge bo`ledi. Jeke yamasa tutas tillerde atʔ menen ilim sol tildin` (yamasa tillerdin`) atʔ menen ataladʔ. qaraqalpaq tili, qazaq tili, tyurkologiya

t.b. Lingvistikanın ulwma tillerge ortaq, universallıq ma`selelerdi izertleytug`n taraw? ulwma til bilimi dep atalad?

Til haqqındag`? ilimnin` da`slepki qa`demi jeke tillerdi s`patlawdan baslang`an. Ulwma til bilimi du`nya tillerinin` ba`rine yamasa ko`pshiligine ta`n universal ma`selelerdi izertleydi.

Du`nya tilleri qanshelli ko`p tu`rli bolg`an? menen olardın` bir-birine usas, ortaq qa`siyetleri, ortaq n`zamlar? ko`p. M`sal?: tildin` ba`ride qar`m-qatnas qural?, Tildin` ba`rinde de ses, grammatikalıq forma, ga`p bar. Tillerdin` ba`ri de toqtap turmay, mudam? o`zgeriste rawajlanıwda bolad?. Tillerdin` o`zgeriske ush`rawna sebepshi bolatug`n n`zamlar barlıq tillerde de bar. Bulardın` ba`ri tillerge ortaq, ulwmalıq n`zamlar. Sonday-aq tildin` ya jazba, ya aw`zeki tu`rde jumsalıw? da ortaq.

Izertlew obekti ulwmalıq tillik n`zamlarlıq bolg`anlıqtan onnan shıg`atug`n teoriyalıq juwmaqlar da barlıq tillerge qollanıwıga bolatug`n ulwma tillik teoriya bolad?. So`ytip ulwma til bilimi til tuwral? ilimnin` bag`darın belgileytug`n teoriyalıq pa`n.

Onın` negizgi maqseti-til biliminin` en` negizgi ma`selelerine sistemalıq tallaw jasaw. Onda negizgi ma`seleler m`halar:

1. Tildin` ta`biyat? menen mazmun?, oylaw menen ja`miyet penen baylanıs?, atqaratug`n x`zmeti.

2. Tildin` qurılısı, qurılısındag`? elementlerdin` bir biri menen baylanıs?, qar`m-qatnas?

3. Tildin` tan`balıq, sistemalıq s`pat?

4. Seslik tildin` payda bolıw?, tillerdin` ran`ajlanıwındag`? ortaq n`zamlar.

5. Tillerdin` tipologiyalıq, geniologiyalıq toparlar?, klassifikatsiyalanıw?

6. Jazıwdın` payda bolıw?, rawajlanıw jollar?

7. Til biliminin` izertlew metodlar?

8. Til biliminin` tiykarg`? tarawlar?, basqa ilimler menen qatnas?, orn?

Teoriyalıq juwmaqlar jeke tillerdi izertlew, ayqılmaq`an juwmaqlar` boljawlard? j`ynaw negizinde jasalad?. Sonlıqtan ilimiy tiykarda izertlengen tiller qanshelli ko`p bolsa j`ynalg`an juwmaqlang`an materiallar da ko`p bolad?, ulıwma til biliminin` mazmun`teren`lesedi.

Lingvistikanın` jeke tillerde izertleytug`ın taraw? menen ulıwma til bilimine tıg`ız baylanıs. Bulardın` baylanısın biliwde jeke menen ulıwmanın` qarım-qatnas? jo`nindegı pikiri a`hmiyetli. Jalp? tek jo`ninde de, jeke arqal? g`ana bolad?. Ha`r bir jeke qalay da jalp?. Ha`r bir jalp? tek belgili mo`lsherde g`ana barlıq jeke zatlard? qamtıy alad?. Ha`r bir jeke jalpıg`a tolıg`? menen enbeydi. Ha`r bir jeke basqa tu`rde jekeler menen mınlag`an o`tkeller arqal? baylanısad?.

Lingvistikanın` birden-bir obektisi bolıp sanalatug`ın seslik til ulıwma adamzatlıq qubılıs bola tura, ekinshi jag`han, bir birine usamaytug`ın o`zinshelikleri ko`p jeke-jeke tillerge bo`linedi.

Lingvistika so`zlerdin` ba`rin de esapqa alad?. Ekinshiden lingvistika pu`tkil du`nyalıq ilim bola tura, sonın` menen birge ol milletlik te ilim. O`zinin` tuwg`an tilin izertleytug`ın ha`r millet wa`kili og`an milletlik tu`r engizedi. Lingvistikada ko`p jag`dayda ko`plegen terminlerdin` jumsalıw? da usınan.

Til biliminde lingvistikalıq mektepler izertlew din` metodlar? ko`p.

Lingvistikada qaliplesken mınaday tarawlar bar:

Intralingvistika-**intra**(latınsha)-ishki. Tildin` ishki sistemalıq qurılısın, sistema elementlerinin` qarım-qatnasın izertleydi. (mikrolingvistika, ishki lingvistika) tarawlar?: fonetika, leksikologiya grammatika.

Ekstralingvistika. **extra**-(latınsha)-sırtq?. Tildin` sırtq? du`nya menen ja`miyet penen baylanısın izertleydi. On? sotsiologiyalıq lingvistika, metalingvistika (**meta**-grekshe-jart?) sırtq? lingvistika dep atayd?. Ekstralingvistika sotsiolingvistika, mentalingvistika degen eki tarawg`a

bo`linedi. (**menta**-lat`hsha-oylaw, aq`l ma`nisin an`latad?) mentalingvis-tika til menen oylawd`n` qar`m-qatnas`n izertleydi.

Izertlewdegi qollanatug`n us`lg`a, izertlewshinin` izertlew bag`dar`ha qaray da til bilimi ay`r`l`p tiklenedi. Ma`selen, sal`st`mal?-tariyx`y, tipologiyal`q, ariall`q, struktural`q estetikal`q sinxroniyal`q, diaxroniyal`q qollanban?(prikladnoy) lingvistika.

Ay`r`m izertlewshiler o`z miynetlerinde fonetikan`n` seslerdin` fizikal`q, fiziologiyal`q jaqlar`n izertleytug`n bo`limin intralingvistikadan (ishki lingvistikadan) bo`lip al`p, o`z ald`ha predlingvistika dep atawsh`l`q ta bar. Sonday-aq seslerdin` ekspressiv, emotsionall`q mu`mkinshiliklerin izertleytug`n bo`limin paralingvistika dep atawsh`l`q ta lingvistikada ush`rasad?

Ul`wma til biliminin` atalg`an problemalar? menen birge ol qarast`r`tug`n basqa da biraz ma`seleler bar. Son`n` biri-lingvistikal`q oy pikirdin` qa`liplesiw, rawajlan`w jollar? haqq`ndag`? ma`sele, yag`n`y ilimnin` o`zinin` tariyx? ha`r bir ilim o`zinin` payda bol`w, rawajlan`w tariyx`n bilmegenshe, jan`an? tan`w, ilgerlew mu`mkin emes. Jan`a o`tkenge sal`st`g`anda g`ana jan`a bolad?. Sonl`qtan ul`wma til biliminin` tiykarg`? problemalar`n so`z etpesten ald`n, on`n` tariyx`n so`z etiw za`ru`r.

A`YYEMGI DA`WIR LINGVISTIKASI

A`yyemgi da`wir lingvistikas? ju`da` a`piway? bold?. Lingvistikal`q tu`cinikler a`piway? bold? ha`m a`ste o`sti. Biraq ha`zirgi lingvistikan`n` t`nag`?sal`nd?

A`yyemgi da`wir lingvistikada ayr`qsha eki problema bolg`an: birewi ataw at qoy`w, ekinshisi grammatikal`q o`ner (iskusstvo) ma`selesi. Zatlarg`a, qub`l`slarg`a, waq`yalarg`a qoy`latug`n atlard`n` qalay payda bolg`an`n izertlegen, tildin` ta`biyat`n izertlegen, olar negizinen filosoflar bolg`an. At qoy`w teoriyas? Q`tayda, Indiyada, Gretsiyada o`z-ara usas bolg`an.

Grammatikalıq o`ner teoriyası tildi durıs qollanılıdıñ rejelerin belgilewdi maqset etken. Bul birode grammatikalıq o`ner, birde jazıw o`neri delingen. Bul teoriya jazba eskertkshlerdin` tilin izertlewden kelip shıqqan. A`yyemgi da`wir lingvistikası, a`dette filologiya da`wiri dep te ko`birek atalınan ( filologiya-grekshe -so`zdi su`yiw).

Filologiya-jazba esteliklerdin` tilin, stilin, tariyxıy jaqların izertleytug`ın ilim. Onın` payda bolıwı jazba esteliklerdin` payda bolıwı olardı izertlew za`ru`rligi menen tıg`ız baylanıs.

Ataw teoriyası ko`p ellerde negizinen bir qıylı bolsa, al grammatika teoriyası ha`r elde ha`r tu`rli bag`ıtta boldı. Solay da grammatikalıq ma`selelerde de orta qasıyetler boldı.1-den, Ol da`wirdegi grammatikalıq o`ner til filosofiyasına g`a`rezsiz ilim bolınan menen ko`p ma`selede olar baylanıs bolıp, ekinshiden grammatikalıq o`ner tildin` qurılısın tu`sindiriwdi maqset etpegen, al tilddi durıs qollanılıdı, durıs so`ylew qadelerin islep shıg`ılıdı, jazıw tili menen so`ylew tili ortasında qarın-qatnastı tu`sindiriwdi go`zlegen. Yshinshiden filologiya da`wirinde morfologiya, fonetika tarawında biraz isler islenndi, biraq olar da praktikalıq maqsetlerdi g`ana go`zledi. al leksikalıq, sintaksislik ma`seleler ju`da` az izertlendi. To`rtinshiden ha`r eldin` filologlar o`zlerinin` tillerine g`ana ta`n bolınan tillik nusqalardı izertledi. ma`selen, hindiler-sanskriti, a`yyemgi grekler menen rimliler-a`yyemgi grek, latın tillerinen saqlan`an nusqalardı izertledi. Sonlıqtan da olar ha`r tu`rli tillerdin` faktlerin salıstırılıdı bilmedi. Besinshiden, bir eldegi lingvistikalıq oy-pikirdin` ekinshi elge jetiwi de joqtın` qasında boldı.

A`YYEMGI QITAY LINGVISTIKASI

Qıtay ma`deniyatı, ilimi erte rawajlan`an el. Onda jazba estelikler bizin` eramızdan burın` XV a`sirde payda bolınan. Qıtay jazıwshılarında SHıg`ıs xalıqlar tariyxına kerekli materiallar ju`da` ko`p. Biraq ol tilde jazılıp

qaldırılmaq an materiallar basqa tillerge, a'sirese Evropa tillerine waqtında awdarılmaq an. Sonluqtan olar ilimnen shette qalıp otırmaq an.

Sonluqtan da lingvistika tariyxında izertlegen Evropa ilimpazlarındın ha'mmesi so'zdi a'yyemgi Indiya, a'yyemgi Gretsiyadan baslaydı.

At qoyıl teoriyas? ha'm grammatikalıq o'ner teoriyas? a'yyemgi Qıtayda da bolmaq an. At qoyıl teoriyas? qalıplestirgen adam V-IV a'sirlerde (555-479) o'mir su'rgen filosof Konfutsiy boldı. (Kun-TSz).

At qoyıl teoriyas? menen birge a'yyemgi Qıtayda grammatikalıq o'nerdin de negizi salındı. Grammatikalıq ilim Qıtaylardın eski jazıl ieroglifke negizlendi. Qıtay ieroglifi bizin eramızdın 1 a'sirinde aq normaga tu'skenligi. Grammatikaga baylanıslı pikirler de us? ieroglif jazıl tu'sindiriwge baylanıslı kelip shıqtı.

A'yyemgi Qıtayda grammatikalıq o'ner diniy jazbalar tilinen izertlew tiykarında kelip shıqqan. Olardın tu'sinigi boyınsha en negizgi forma so'z. Sonluqtan ieroglif jazıl jeke sestı emes, al so'zdi belgileydi. A'yyemgi Qıtay lingvistikasında wazıypas tildegi ha'r bir so'zge jeke tanba tayarlaw ol tanbalardın ma'nisin olardı qalay oqıl qalay qollanıl jolların anıqlaw bolmaq an. Tanbalar so'zligi jasalgan. Bizin da'wirimizge kelip jetken so'zliktin bir tu'ri «Erya» Ol bizin eramızga shekemgi 888 a'sirde jasag'an. Onda diniy so'zler jazılmaq an, ierogliflerdi tu'sindirgen. So'zlikte ierogliflerdi tallaw, olardı oqılwdın, tu'sindiriwdin qadeleri berilgen. «Erya» tipinde keyin bir neshe so'zlikler duzilgen. Olardı geyde ierogliflik grammatika dep te ataydı. Bunda morfema, so'z ma'nisi, etimologiyas? so'z etiledi de al grammatikalıq kategoriya ma'seleleri onsha so'z etilmegen.

A'YYEMGI INDIYA LINGVISTIKASI.

A'yyemgi Ind izertlewleri Bizin eramızdan burında? V a'sirden baslanadı. Indlerdin an'z, gimn, diniy jırlar? bolmaq an «Veda» tilin izerlewden

Ind lingvistikas? baslanad?.Bizin` eram?zdan bur`ng`? V8a`sirde belgili bolg`an bul kitapt?indler karamatl?dep sanag`an. Sol da`wirdin` o`zinde kitapta indler tu`siniksiz ko`plegen so`zler,ga`pler bolg`an. Son?an?qlaw «Veda» tilin aw`zeki so`ylew tilinen qorg`aw,on`n` tilin izertlew qolg`a al`ng`an.On? izertlew to`rt tu`rli bag`tta ju`rgizilgen.

1.Fonetikas?menen orfoepiyas`n izertlew.

2. Qos`q qur`l`n izertlew.

3.Grammatikas`n izertlew.

4. Leksikas?menen etomologiyas`n izertlew.

A`yyemgi ind lingvistikas? us? to`rt bag`darda rawajlang`an.

Hind lingvistikas? a`sirese **YASKI** ha`m **PANINI** miynetleri arqal? bizge kelip jetti.

YASKI bizin` eram?zg`a shekemgi V a`sirde jasag`an. Ol «Veda» tilinin` 5 toml`q so`zligin du`zgen.

PANINI bizin` eram?zg`a shekemgi IV a`sirde o`mir su`rgen.

On`n` «Grammatikal`q qa`delerdin` segiz bo`limi» («Ashtadxyai») degen miynetlerinde 4 m`n`day grammatikal`q qag`y`dalar berilgen. Bul miynette **PANINI** «Veda» tilin qa`l`pine keltiriw na`tiyjesinde payda bolg`an indlerdin` sanskrit dep atalatug`n eski a`debiy tilin izertlegen. Sonday-aq «Veda» j`n`n` tilinin` seslik sistemas`n,so`z jasaw,so`z o`zgertiw jollar`n izertlegen. Panini miyneti linvitika tariyx`nda bizin` da`wirimizge kelip jetken 1-grammatika. Ol sanskrit tilinin` grammatikas? dep te atalad?.Onda so`zlerdi shaqaplarg`a bo`liw, tu`bir ha`m qos`mtalarg`a aj`rat`w,suffiks, prefiks degenlerdin` ha`mmesi bar. Paninidin` bul miynetinin` og`ada teren` ilimiyligine qaray ot`p,og`an shekem de grammatika jaz`lg`an bol`w? kerek dep shamalawg`a bolad?. Bul onday miynetlerdin` bolg`an bolmag`an?bizge ma`lim emes.

Indler barl`q so`zlerdi ataw`sh,feyil,predlog,ko`mek tirkewishi dep 4 ke bo`lgen, olarg`a an`qlama bergen.feyildin` ma`ha`lge bo`liniwi,atl`qt`n` seplenetug`n?og`ada an`q jaz`lg`an.

Indler fonetikasında teren izertledi. Olarda fonetika ayırqsha ilim retinde qaralmag'an. Fonetikanın ma'seleleri morfologiyalq ma'seleler menen birlikte tu'bir menen qosmta, so'z benen so'z arasındag' ses almaswma baylanıl izertlenedi. Sonda da ha'zirgi da'wirde aytıl ju'rgen ma'selelerdin birazn ushatatwg'a bolad. Seslerdin fizeologiyalq sapat, so'ylew ag'zalarinn artikulyatsiyas, seslerdin dawıl, dawıss; unli, unsiz bolıp bo'liniwi durıs ko'rsetilgen.

V.TOMSEN: «Ind lingvistikasinn ko'terilgen shın ayırqsha. Bul shın g'a ko'p na'rseni ind lingvistikasınan u'yrene otıp ta Evropa til bilimi XIX a'sirde de ko'tere almad» dep jazad. Sonday-aq Bodzen de a'yyemgi ind lingvistikas bolmag'anda Evropa ha'm Aziya da lingvistikanın gullep rawajlanw bolmag'an bolar edi dep jazad.

Bizin da'wirimizdin III a'sirde jasag'an Vararushi Katyana Panini miynetlerin tallap tu'sindirgen. Sonday-aq Katyana orta a'sir indlerinin iprakrit dep atalatug'ın tilin sanskrit tili menen salıstıp izertlegen. Solay etip en da'slep tariyx-salıstırma usıd qollang'an. Ol o'zinin «Prakrit grammatikas» miynetinde fonetikalq nızamlar morfologiyag'a baylanıl bayanlayd.

Tildin ma'selelerin filosofiyag'a baylanıl izertlegen ilimpaz **BXARTXARI** bold. Ol til kategoriyas menen logikalq kategoriyag'a ayırqsha kewil awdard.

Ind lingvistikasinn keyingi wa'killeri us Panini, Katyana, Bxartxarılardın miynetlerin j'ynaqlap, olard tu'sindiriw menen shug'ıland.

Erinburg universitetinin professor **DJON LAYONTSZ 1978-jıl** russha ja'riyalag'an «Teoriyalq lingvistikag'a kirisipe» degen miynetinde Paniniden son Indiyada onlag'an grammatikalq bag'ıt bold. Bizge olardan eski ind grammatikas izertlegen mın g'a jaqın miynetleri jetti dep jazd.

Ind grammatikasinn ha'lsiz ta'repleri de bold. Onda tildin rawajlanwsh, o'zgeriwshi qubıl ekenin jete tu'sinbedi. Onda jazba til faktlerin alad d janl so'ylew tiline onsha itibar berilmedi. Awzeki tildin

jazba estelikler tilinen ayırılıp turarın tildin` bo`liniwi dep tu`sindi. Til faktleri ken tu`rde anıq bayyanlag`an menen onnan teoriyalıq juwmaqlar sıpatlama tu`rde boldı.

A`YYEMGI GREK LINGVISTIKASI.

Til ma`selesine baylanıslı? Gretsiyadan bizin da`wirimizge kelip jetken jazba materiallar bizin` eramızg`a shekemgi V-a`sirge tuwra keledi.

**GOMERDIN`** «Iliada», «Odiseya» da`stanların` tilin izertlew menen baylanıslı. Bul da`stanlardın` tili grek so`ylew tilinen alıslag`an, tu`siniksiz bola baslag`an. Grek ilimpazlar? solard? izertlew menen shug`ılang`an. Bul jag`han qarag`anda ind til bilimi menen grek til bilimin payda etken sebepler birdey.

Grek lingvistikas?2 da`wirge bo`linip izertlenedi. Onın` biri filosofiyalıq da`wir, ekinshisi filologiyalıq da`wir.

1-da`wir b.e. g`a deyingi V-III a`sirge tuwra keledi. Onda til ma`seleleri lingvistikalıq qarama-qarastan emes, filosofiyalıq qarama-a`arastan so`z etilgen. Onda konkret til faktlerine su`yenbey, abstrakt boljaw, filosofiyalıq juwmaqlar jasaw menen shug`ılang`an. Onda zat penen onın` ataması, olar arasında qarım-qatnas; tildin` qalay payda bolg`annı, tildin` grammatikas? menen logika arasındag`? qarım-qatnas ma`seleleri.

Zatlardın` o`z atamasına qatnas? jo`ninde grek ilimpazlar? eki toparg`a bo`lindi. **GEROKLIT** baslag`an topar? zattın ataması onın` ta`biyatınan kelip shıg`ad?, so`z ta`biyattın` tuwındı? dep sanadı, **DEMOKRIT** baslag`an ekinshi topar og`an qarama-qars? zat penen onın` ataması ortasında ta`biyg`y baylanıs bolmaydı, olar ortasındag`? baylanıs tosınan, sha`rtli baylanıs dep durıs juwmaq shıg`ardı. Grek filosoflar? ishinde Platonın` «Kratil» shıg`arması bizin` da`wirimizge kelip jetip, onda tilde sinonim ha`m omonim so`zlerdin` bolıwı, ayırım zatlardın` tilde so`z tu`rindegi atamasın` bolmawı, geyde

soʻzdinʼ (yagʻnʼy zat atamasʻnʻnʻ) oʻzgerip ketiwi-bulardʻnʻ baʻri soʻz benen zat ortasʻnda taʻbiygʻʻy baylanʻs bolmaytugʻʻhlʻgʻʻn koʻrsetedi.

Grek filosoflarʻ tildinʻ payda bolʻwʻ joʻninde seske eliklew, kelisim teoriyalarʻnʻ ashtʻ. bul eki pikirde natuwrʻ bolsa da, onʻnʻ bahalʻ jagʻʻ? - tildi quday doʻretti degenge qarsʻ, onʻ payda etken adamnʻnʻ oʻzi degendi taʻriypledi.

Grek ilimpazlarʻ koʻtergen tagʻʻ? bir maʻsele-grammatika maʻselesi. Olar grammatikanʻ daʻslep filosofiyagʻʻa, aʻsirese, logikagʻʻa gʻʻaʻezli, solardʻnʻ tarawʻ retinde, logikalʻq kategoriyalardʻnʻ koʻrsetkishi retinde qaradʻ. Bul tarawdʻ daʻslepki pikir aytqanlar Platon, Aristotel boldʻ. Platon soʻzlerdi atawʻsh, feyil dep ekige boʻldi. Aristotel olargʻʻa uʻshinshisin - tirkewish degendi qosʻp soʻzlerdi uʻsh topargʻʻa boʻldi. Aristotel birinshi ret grammatika menen logika ortasʻndagʻʻ? qarʻm-qatnastʻ soʻz etti. Bul logikanʻ ugʻʻʻm, tuʻsinik haqqʻndagʻʻ? ilim, al soʻz shaqabʻ degeng gaʻptinʻ boʻlekleri, gaʻp bolsa atawʻsh penen feyildinʻ baylanʻsʻ, bul eki kategoriya ortasʻnda uʻlken ayʻtmashʻlʻq bar; feyil maʻhaʻldi bildiredi, bayanlawʻshlʻq xʻzmet atqaradʻ.

Al atawʻsh-seplenedi, gaʻpte baslawʻshlʻq xʻzmet atqaradʻ. Biraq Platonda, Aristotelde soʻzlerdi shaqaplargʻʻa boʻlgende bizinʻ haʻzirgi tuʻsinigimizdey tillik kategoriya retinde emes, al logikalʻq kategoriya retinde qaraydʻ. Olardʻnʻ aytʻwʻnsha atawʻsh penen feyil-bayanlawʻsh muʻsheleri, bulardan basqa soʻzler usʻlardʻnʻ doʻgereginde jaʻmlesedi haʻm jalgʻʻawlʻq xʻzmet atqaradʻ.

Aristoteldinʻ lingvistikalʻq koʻz-qaraslarʻ keyin lingvistika ilimininʻ rawajlanʻwʻnha uʻlken taʻsir etti. haʻzirde qollanʻlʻp juʻrgen grammatika kategoriyalarʻ menen koʻplegen terminler sol qaʻlpinde jumsaladʻ. Gretsiyadagʻʻ? lingvistika ol eldegi ellinizm dep atalatugʻʻʻn daʻwirde rawajlanʻwʻ shʻnʻnha jetti.

Juwmaq

Solay etip a`yyemgi da`wir lingvistikada ayr`qsha eki problema bolg`an: birewi ataw at qoy`w, ekinshisi grammatikal`q o`ner (iskusstvo) ma`selesi. Zatlarg`a, qub`l`slarg`a, waq`yalarg`a qoy`latug`n atlard`n qalay payda bolg`an`n izertlegen, tildin` ta`biyat`n izertlegen, olar negizinen filosoflar bolg`an. At qoy`w teorias? Q`ayda, Indiyada, Gretsiyada o`z-ara usas bolg`an.

Grammatikal`q o`ner teorias? tildi dur`s qollan`wd`n rejelerin belgilewdi maqset etken. Bul birotde grammatikal`q o`ner, birde jaz`w o`neri delingen. Bul teoriya jazba eskertkshlerdin` tilin izertlewden kelip sh`qqan. A`yyemgi da`wir lingvistikas?, a`dette filologiya da`wiri depte ko`birek atal`ng`an (filologiya-grekshe -so`zdi su`yiw).

Filologiya-jazba esteliklerdin` tilin, stilin, tariyx`y jaqlar`n izertleytug`n ilim. On`n payda bol`w? jazba esteliklerdin` payda bol`w? olard? izertlew za`ru`rligi menen t`g`z baylan`sl?

Ataw teorias? ko`p ellerde negizinen bir q`yl? bolsa, al grammatika teorias? ha`r elde ha`r tu`rli bag`tta bold?. Solay da grammatikal`q ma`selelerde de ortaq qa`siyetler bold?.1-den, Ol da`wirdegi grammatikal`q o`ner til filosofiyas`na g`a`rezsiz ilim bolg`an? menen ko`p ma`selede olar baylan`sl? bol`p, ekinshiden grammatikal`q o`ner tildin` qur`l`s`n tu`sindiriwdi maqset etpegen, al tilddi dur`s qollan`wd?, dur`s so`ylew qa`delerin islep sh`g`wd?, jaz`w tili menen so`ylew tili ortas`nda qar`m-qatnast? tu`sindiriwdi go`zlegen. Yshinshiden filologiya da`wirinde morfologiya, fonetika taraw`nda biraz isler islenndi, biraq olar da praktikal`q maqsetlerdi g`ana go`zledi. al leksikal`q, sintaksislik ma`seleler ju`da` az izertlendi. To`rtinshiden ha`r eldin` filologlar?o`zlerinin` tillerine g`ana ta`n bolg`an tillik nusqalard? izertledi. ma`selen, hindiler-sanskritti, a`yyemgi grekler menen rimliler-a`yyemgi grek, lat`n tillerinen saqlang`an nusqalard? izertledi. Sonl`qtan da olar ha`r tu`rli

tillerdin` faktlerin salıstırılardı bilmedi. Besinshiden, bir eldegi lingvistikalıq oy-pikirdin` ekinshi elge jetiwi de joqtırn` qasırnda boldı.

Paydalanilgan adbiyatlar

1. Abdinazimov Sh. Lingvistikalq ta'lymat tariyx?. No`kis, 2005.
2. Abdinazimov Sh. Til bilimi tariyx?. Tashkent, 2006
3. Abdinazimov Sh. Til bilimi tariyx?. No`kis, 2013
4. Da`wletov A. Til bilimi tiykarlar?. No`kis, 2013